

Elmélkedés a halálról és gyászról világjárvány idején*

Az eddigi társadalomtörténet azt bizonyítja, hogy a halál tüneményével nem képes semelyik régi vagy mai civilizáció teljesen számot vetni vagy megkerülni azt. A társadalmak tagjai mindig valamilyen módon szemben állnak a halállal, koronként különböző formában kerülgetik a témát. Olyannyira kerülgetik, hogy még a művészetben is meghonosodott a haláltánc, a „danse macabre” műfaja, amely bár az egyes kultúrákban más-más formában jelenik meg, de ott van csaknem minden történelmi szakaszban, beleértve a (poszt)modern jelenünket is. **Korunk válaszai a halál kérdéseire, a társadalom és az egyén viszonyára a halálhoz, a haldokláshoz és gyászhoz az utóbbi néhány évben, sőt hónapban teljesen megváltoztak. Míg a múltban a fekete krónikában szereplő halálhírek a tudósítások végén jelentek meg, manapság már nem tudjuk elképzelni, hogy a médiában tállalt hírek ne halálesettel kezdődjenek. Az utóbbi másfél évben a Covid-19-cel kapcsolatban már a kisebb országok esetében is naponta száz körüli halálesettel találkozhattunk. Enyhítésként ugyan a hírügynökségek hozzátették, hogy többnyire idős, krónikus betegekről van szó, de összességében a halálozások száma az egyes országokban megfelel egy kisebb vagy nagyobb város lakosságának. A tévé képernyőjén megjelenő szalaghírek éjjel-nappal a halottak számának változásáról tájékoztatták a nézőket. És a néző megkönnyebbült, ha az aznapi adatok szerint néhányval kevesebben haltak meg, mint előző nap... A nyár közeledtével a hely-**

zet ugyan enyhült, de ahogy vége lett a nyaralási és üdülési szezonnak, a koronavírussal kapcsolatos hírek újra elfoglalták a nyomtatott és elektronikus sajtó címlapjait. Vannak országok, ahol már a negyedik hullámról beszélnek, de néhányan „lemaradva” csak most tartanak a harmadik hullám elején. A vakcinációban is hasonló a helyzet: míg az országok többségében tévováznak a harmadik adag beadásával, egyesek már a harmadik adaggal való átoltottságot sürgetik. Akarva-akaratlanul felmerül a kérdés: Az elmúlt másfél év tapasztalatai, a megpróbáltatások, sok esetben a szeretteink elvesztése változtat-e a halálhoz és a gyászhoz való viszonyulásunkon, vagy már könnyebben fogjuk ezeket feldolgozni?

A halál titokzatosságának filozófiai megközeletése, a lét és a nemlét, a létezés és üresség kölcsönös kapcsolata mindig azok közé a kérdések közé tartoztak, amelyekre minden történelmi időszakban megfogalmazódtak a megfelelő válaszok, amelyek az adott kultúrában és civilizációban gyökereztek. Törekvésünk, hogy megfejtjük a halál titkait, gondolkodásunk a létezésünkről és elmúlásunkról az egyik alaperő, amely a közösségek kultúráját formálja. De nem azonos azzal, amit a keresztény egyházak terminus technicusaként a „halál kultúrájának”¹ neveznek. Azonban vágyunk, hogy megértsük az e világi elmúlást, hogy értelmet adjunk az értelmetlennek tűnő jelenségnek, mégis az emberi kultúra legnagyobb motiváló ereje. Sokan csaknem iskola-példaként hivatkoznak Thomas Mannra, akitől az élete alkonyán megkérdezték, hogy mi volt élete

* Az írás az *Északi Magyar Protestáns Gyülekezetek Lapjában*, az *Új Kévében* (Stockholm) 2021 márciusában megjelent dolgozatnak a bővített és továbbgondolt változata.

¹ A „halál kultúrája” Szent II. János Pál pápa kifejezése az étellel szembenálló tudatos döntések rendszerére, amely programokkal, módszereken és tudományos „érvekkel” alátámasztva támadja vagy kezdi ki az életet, az élethez való jogot.

során számára a legnagyobb érték. A válasza: az emberi elmúlás, mivel az adja az életnek a legnagyobb értéket. Mások az elmúlás és a társadalmi fejlődés folyamataival összefüggésben további kérdést vetnek fel: Milyen lenne, milyen irányba haladna a társadalom, ha nem halnánk meg?

A (poszt)modern ember a halált gyakran büntetésként értelmezi, fizetségként valamiért, és így sokszor felteszi a kérdést: Miért éppen az én szülőm, gyerekem vagy barátom? Vagy: Miért éppen én? Nagyon helytálló Anthony Giddens brit szociológus megjegyzése, hogy a hagyományos társadalmakban, ahol több generáció élt egy háztartásban, ahol az ember a család és a közösség szerves részének érezte magát, az emberek tisztában voltak a halálnak és a nemzedékek váltakozásának összefüggésével. Hiszen a családnak, a közösségnek tovább kellett működnie, függetlenül az egyén elhalálozásától. De nem kell nekünk az angolszász tudóshoz fordulnunk. Itt van a mi történelmi tapasztalatunk, amely ugyan ritkaságszámban, de még él a Kárpát-medence vidéki közösségeiben. A családokat ott nemcsak a szülők és a gyerekek alkotják, hanem a nagyszülők és sokszor azoknak harmadgenerációs leszármazottai is. Az ilyen nagycsaládokban az emberek hamarabb tudatosítják az összefüggést a halál és a generációváltás természetes folyamatai között. Azonban itt az ember a gyászt is másként éli meg. A kisunoka az öregszülő mellett szocializálódik, tőle kapja a tudást, a tapasztalatot, és ő az, aki érzelmileg is felkészíti őt arra, hogy az e világi élet természetes befejezése a halál, amely szükségszerűen valamikor bekövetkezik. Az elhalálozás itt még érthető és közel álló volt. Ehhez hozzátartozott a holttest otthoni előkészítése, a temetés önálló megszervezése, a gyász szertartásai, amelyek az idő ciklikus jellegére emlékeztettek.

Azonban a radikális változások, amelyek a világ csaknem minden társadalmát érintik, megváltoztatták nemcsak az élet kultúráját, hanem nyomot hagytak a halálhoz való viszonyunkon is. Ugyanakkor megváltozott a gyász megélése is. Bár többé-kevésbé szokásokon, hagyományokon és rituálékon alapszik, annyiban mégis különbözik a gyász megélése, hogy meg kell felelnie az új kihívásoknak, amelyek arra kényszerítik

az embert, hogy a halált és a gyászt ugyan még felelősségteljesen, de már az életnek megfelelően szemlélje. Sajnos, manapság már a vidéki ember sem tudja egyértelműen megmondani, hogy melyek az ő valódi hagyományai.

Annak ellenére, hogy e jelenségeknek szociológiai és nem pszichológiai vonatkozásait vizsgáljuk, valójában ez a két szaktudomány elválaszthatatlan egymástól a halál és a gyász élményének a tanulmányozásakor. Az emberi veszteség feldolgozásának lélektani folyamatai és az egyéni és társadalmi válaszok ugyanis nem különíthetők el egymástól.

A nyugati európai civilizációinkban szó szerint axiómává vált, hogy egyfelől valamiképp tagadjuk a halált – a verseny, a teljesítmény kerül a középpontba, amely elidegenít mindent, ami zavarja az örök fiatalság és szépség eszményét. Másfelől, a halál „kommercializálása” lazítja a halál tabuizált határait, lazítja a vele kapcsolatos egyéni és társadalmi korlátokat, hiszen nincs nap, amikor ne találkoznánk – a mostani koronavírussal kapcsolatban már tömegméretben – a halál valamilyen formájával. A halálesetek már csak számok, statisztikai adatok. A vírusban elhunytak száma a világban már jóval meghaladta a 4 milliót. Az egyes országok között verseny alakul ki, hogy melyiknél jobbak a számarányok. Mi több kifinomult formái vannak a statisztikai adatok meghamisításainak. A kórházak látványosan panaszkodnak, hogy kevés a hűtőkocsi a holttestek „elraktározására”, a temetkezési vállalatok pedig rákényszerítik a hozzátartozókat, hogy a temetési szertartások az ő kényük-kedvük szerint történjenek. Tény, hogy minden jelenség, amelyet a társadalom nem tud jó készséggel megoldani, szorongást és lélektani problémákat okoz az egyéneknél, és a szükségszerű megoldást a halál „fogyasztásában” és a „megemésztésében” látja. Valójában nem is tud mást tenni. A rájuk szabott feladatot – a járvány alatti korlátozások, a kijárási tilalmak betartását – még a vidéki közösségekben is teljesítették. A lélekharang megszólalása csak egy anonim információt közvetít, hogy már valaki megint meghalt. Esetleg átszólunk a szomszédnak, nem tud-e pontosabban, vagy elküldünk egy sms-t az ismerősnek a kérdésünkkel: Ki volt az, beteg volt-e, mikor lesz a temetés? A rosszabbik eset-

ben már nem is érdekel bennünket, csak akkor, ha nagyon közeli rokon! De hiszen a temetésen való részvétel is korlátozott... akkor meg ne foglalkozunk vele.

Érdekes és egyben elgondolkodtató, hogy életünk két legszemélyesebb és egyben legjelentősebb élménye – a születés és halál – a természetes környezetéből intézményesített korlátok közé vonult. A városiasodás, a közegészségügy bürokratizálódása, az élet dolgainak növekvő medikalizációja, amikor az eddig természetes jelenségeket is gyógyszerek által, nagy pénzek árán kezelik, teljesen más viszonyt alakított ki az élet és halál között. Amilyen mértékben az egyén és a szűkebb közösség már nem tud és nem akar megfelelő módon gondoskodni az idősekről, a betegekről, olyan mértékben adja át ezt a feladatot az intézményesített bürokratikus szervezeteknek. A halálos járvány következtében ez sokszor másképp nem is lenne megoldható. Az embernek a másik emberhez való kapcsolata így fokozatosan átalakul az ember és az intézmény – szociális otthon, kórház, hospice – közötti kapcsolattá. Olyannyira, hogy odaviszi a megspórolt pénzét, annak könyörög, azt dicséri vagy kárhoztatja. Az intézmények átmeneti vagy teljes felelősségvállalása következtében a haldokló és a terminális állapotú beteg „kitolódik” a társadalom peremére, sőt azon kívülre. És ha valamilyen csoda következtében mégis felgyógyul, a családoknak, a szűkebb rokonságnak, közösségnek már nemkívánatos, teherré válik. Így aztán abban a személyben, aki egyedül, hozzátartozói nélkül várja a halált, ezzel párhuzamosan erősödik az a melankolikus érzés, hogy magányos volt az élete során is. A liberális társadalmakban, amelyek túlértékelik az egyén helyét és szerepét, az ember halálfélelme sokszor a saját szubjektuma elvesztésének érzésébe torkollik.

Megváltozott a halál átélésének a gyakorlata, a holttesteket azonnal a hullaázba viszik, a temetés utáni gyász pedig elavult. Régebben a gyász átélése, a hozzátartozók találkozása, a halotti torok szellemi-lelki integrációs funkciót is betöltöttek. Hiszen minden haláleset repedéseket okoz nemcsak individuális, hanem társadalmi összefüggésben is. Ezek a repedések, ezek a sebek az egyéni feldolgozás folyamataiból egyfajta társadalmi intézményt hoztak létre, mivel

meghatározták, hogy milyen helyzetekben milyenek legyenek a viselkedési formák, és meddig kell, meddig illik ezeket használni, míg a sebek be nem gyógyulnak. Ennek a fordítottja, amikor a halál és a gyász kifordulnak saját mivoltukból. Közel áll ehhez a jelenséghez a Geoffrey Gorer brit antropológus régebbi esszéjében leírt állapot, amelyet a szerző a halál pornográfiájának nevezett. A társadalom ki van közösítve a valódi halálból, a valódi halál elidegenedett, a természetes haldokolást felváltotta a természetellenes, sokszor cinikus út a halálba. Elvékonyodott a határ az élő és a halott ember között, a tévé képernyőjén látható holttestek már-már közömbössé, csak élettelen testté válnak. Ebben az értelemben a „mások halála”, főleg érzelmi és akármilyen kötődések nélkül a saját személyünkhöz, valóban kevésbé „tiltott” területté válik. A saját személyünk elmúlásáról inkább titokban gondolkodunk. De ha olyasvalakit veszítünk el, aki hozzánk nagyon közel álló, akkor az ember „énje” szükségszerűen találkozik a halállal. És ez mindig félelmet vált ki. Hiszen azután már ő következhet!

A felelőtlen politika megtalálta ebben a helyzetben is az élőködés lehetőségét. Hiszen az csak akkor tud eredményt felmutatni, akkor lehet hatásos, ha lehetőséget kap a lakosság ellenőrzésére. Ennek pedig az egyik tényezője a haláltól való félelem, amelynek köszönhetően olyan ellenőrzés alá vetheti a lakosságot, amelyet az más esetben nem fogadna el. Nem hiába halljuk többször az okos szakemberektől, hogy a mai világjárvány nem más, mint lőfegyverek nélküli harmadik világháború. De egy idő után a hosszan tartó, elhúzódó, célját veszítő háború is közömbössé válik. A halottakkal való manipuláció lélektanilag a visszájára fordulhat. Az anonim holttestek látványa, amely mások tragikus sorsát érinti, egyben a személyes és közösségi élni akarást is felerősíti. És ez figyelmeztetés lehet a járványra telepedett politikusoknak és másfajta kalandoroknak: Ne feszítsétek túl a húrt, mert könnyen a szakadékba ránthat benneteket!

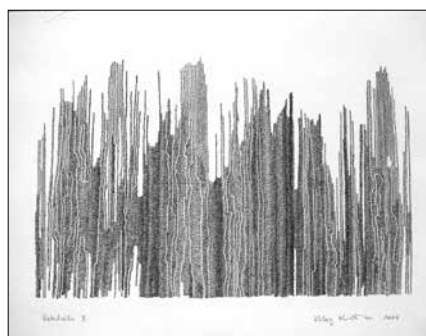
Magyarország határain belül a Covidban elhalálozottak száma túllépte a 30 ezret. Ez megfelel egy közepes város, mint pl. Pápa, Ózd vagy akár Gödöllő lakosságának. A vírustagadók szerint más betegségek esetében azonban még több a halálesetek száma. Ha ez így van, akkor

a Covidban elhalálozottak száma többletet jelent, mert sajnos a vírus itt van, és reálisan létezik. És a halottak, talán egy-két más nemzetiségű kivételével, magyar emberek voltak. A hivatalos kimutatások szerint Felvidéken (Szlovákiában) is már több mint 12 ezer a Covidban elhunytak száma. Nemrég az egyik megyei képviselőtől rákérdeztem arra, tudja-e, mennyi ebből a magyar. Jó kérdés – mondta, de választ nem kaptam. Nem tudta. Miért is tudta volna? Hiszen ez a szám jóval elenyészőbb annál, amennyi a 2020-as parlamenti választásoknál a magyar politikai pártok bejutásához hiányzott. A halottaknak meg úgyszincs szavazati joguk! De sajnos nincs adatunk a halál küszöbéhez közel álló hajléktalanokról sem, akik névtelenül bolyongnak a nagyobb városok mozgalmas területein. Ha figyelmesen behallgatunk a beszélgetéseikbe, nagyon gyakran magyar szavak ütnek meg a fülünket...

A fentiekkel kapcsolatban szükségszerűen fontos kiemelni a vallás és vallásosság szerepét az ember halálhoz való viszonyulásában. Nem éppen a túlvilági – megnyugtató vagy éppen elrettentő – elképzelésekről van szó, bár azok is jelentősek az ember halál előtti szakaszában. A szociológia szerint minden vallás a szent dolgokra vonatkozó hitek és gyakorlatok egységes rendszere. Az ember számára szentnek, titokzatosnak számítanak az élet végső kérdései: Honnan jöttünk, miért létezőnk, van-e értelme az életnek, miért szenvedünk, és nem utolsósorban – van-e élet a halál után? Ugyanakkor az etikailag fejlett vallásoknak, amelyek közé a kereszténység is tartozik, olyan élő és valós társadalmi közeget kell nyújtania az embernek, amely megvédi az ő életét és halálát a magánytól, és vigaszt nyújt a gyászoló hozzátartozóknak. A keresztény vallásnak további fontos társadalmi funkciója is van:

elősegíteni a társadalmi együttélést, erősíteni az együvé tartozás élményét, amely feltételezi a törődést és a felelősségvállalást nemcsak az életerős, hanem a haldokló ember iránt is. És itt egy újabb kérdés vetődik fel: Az elcsatolt területeken haldokló keresztényeknek van-e joguk (és lehetőségük) anyanyelvükön hallgatni a végső vigaszt nyújtó szavakat, vagy el kell viselniük, hogy a katolikus egyházatyák az „államvallás” nyelvén szóljanak hozzájuk? Mi több a hozzátartozóknak el kell-e tűrniük, hogy szeretteik temetési szertartását olyan nyelven végezzék, amely tőlük idegen, amelyből hiányzik az a besűrített, csaknem ezeréves történelmi és irodalmi hagyomány, hogy itt csak „isá, por és homou vogymuk”?

Eszmefuttatásunkat napjaink történéseiről, amelyeknek még mindig nem látjuk a végét, amelyek előrevetítik a további szenvedéseket, haláleseteket és gyászolókat, bibliai idézettel is zárhatnánk: „Az, aki úgy él, hogy hisz bennem, nem hal meg örökre” (Jn 11, 26). Ugyanakkor a „hitetlenek” számára is, akik csak a racionális tényekre hivatkoznak, reményt adók az antik tudomány és filozófia egyik legnagyobb géniuszának, Platónnak a szavai a lélek halhatatlanságáról. Platón *Phaidón* című művében Szókratész halálának kapcsán azt írja, hogy a testünk csak külső ruha, amely akadályozza lelkünket a szabad mozgásban. A lelkünk be van zárva a testbe, amelyből a halál szabadítja ki, és visszaviszi örökkévaló hazájába. Ugyan a lélek halhatatlansága melletti érvelésnek nincs olyan súlya, mint a matematikai bizonyítékoknak, mégis olyan valószínűvé teszi a halhatatlanságot, hogy az ember számára, a nagy bölcselő szavaival élve, „szép kockázattá” válik. Ez pedig reményt ad, hogy végső soron a halál az e világi utolsó nagy utunk, amely az Örök Hazába vezet!

Katedrális II.